

ВІД КЛАСИЧНОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ ДО ТОТАЛІТАРНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

У даній статті висвітлюється концепція тоталітарної демократії, висунута Дж. Талмоном у 1952 році. Надається визначення поняттю тоталітарна (імітаційна, керована) демократія. Через призму переходу від класичного тоталітаризму до тоталітарної демократії аналізуються причини та наслідки встановлення політичного режиму такого типу в державі.

XX століття – це століття глобальної кризи, як в економічній та політичній сферах, так і в соціокультурній. Точкою відліку цієї кризи можна з впевненістю визначити кінець XIX – початок XX ст. Світова економічна криза 1929-1933 рр., яка була найбільш глибокою, всеохоплюючою та затяжною, стала однією з основних передумов становлення так званих «класичних» тоталітарних режимів в Німеччині та СРСР у першій половині XX ст..

Зазначені держави застосували тоталітарний напрямок виходу з кризи. На відміну від ліберально-реформістської (США) і соціал-реформістської моделей (Швеція, Данія, Норвегія та ін.), які ґрунтувалися на системі ринкових відносин, тоталітарна, по суті, максимально їх усувала. Цей принципово інший механізм впливу на економіку, що характеризувався надцентралізацією, склався в 30-40-і рр. XX ст. також в Італії, Японії, Іспанії (після перемоги генерала Франко (1892-1975) і деяких інших країнах.

Централізація економіки в Німеччині та введення адміністративно-командної системи управління економікою в СРСР, відіграли важливу роль та стали основною тенденцією при встановленні в цих державах тоталітарного режиму.

Сьогодні, коли ми живемо в XXI столітті, класичні тоталітарні режими «гітлерівської» Німеччини, «сталінського» СРСР та «муссолінівської» Італії відійшли у минуле, на зміну їм приходять неототалітарні режими та режими тоталітарних демократій.

Дана стаття присвячена дослідженню саме тоталітарної або, як зазначають деякі дослідники, імітаційної демократії, яка у сучасному світі стає найбільш поширеною формою політичного режиму, що прийшов на зміну класичному тоталітаризму.

Актуальність теми дослідження зумовлюється тим, що існуючий погляд на тоталітарний режим, як справедливо зазначає В.І. Гадяцький, є дещо догматичним: або він є (тоді 6 ознак), або його немає; або демократія, або тоталітаризм [1]. З цим твердженням не можна погодитись, оскільки в сучасному світі, за умови розвитку нового постіндустріального або інформаційного суспільства на арену виходять нові форми і методи управління державою. Звісно не можна заперечувати факт присутності стійких елементів класичного тоталітаризму в деяких політичних режимах сучасності, наприклад, в Північній Кореї, Кубі, Бахреїні, але навіть в цих країнах наявні характерні лише для них риси тоталітарного управління, що пояснюється їх економічною, соціокультурною та релігійною специфікою.

У зв'язку з цим метою даної статті є більш ретельний аналіз форм політичного режиму, які за своєю природою є латентно-тоталітарними, як, наприклад, тоталітарна чи імітаційна демократія.

Розв'язання поставленої проблеми вимагає вирішення цілої низки пов'язаних з нею завдань:

- здійснити аналіз поняття «тоталітарна демократія», уточнити його зміст і специфіку розвитку;
- розкрити сутність концепції тоталітарної демократії;
- виявити характерні риси та причини існування керованих демократій.

Предметом дослідження є сучасні неототалітарні тенденції.

Об'єктом дослідження є тоталітарні демократії.

Джерельною базою дослідження є роботи теоретичного та емпіричного характеру з даної проблематики як вітчизняного, так і закордонного походження.

На думку автора, враховуючи вищевикладене, розгляд зазначеної проблеми потрібно почати з виникнення концепції тоталітарної демократії та її визначення.

Концепція тоталітарної демократії вперше була висловлена в 1952 році Дж. Л. Талмоном в книзі «Виникнення тоталітарної демократії», саме він є автором цього поняття. Після Дж. Л. Талмона концепцію тоталітарної демократії продовжили У. М. Ендгаль в роботі «Повний спектр домінування: Тоталітарна демократія в Новому світовому порядку», Д. Є. Фурман, який використовує термін «імітаційна демократія» [2], В. Прибіловський, який говорить у своїх працях про «керовану демократію» [3] та інші.

Все це свідчить про те, що досить велика кількість науковців погоджується з тим, що класичні методи тоталітарного управління канули в минуле, теперішні і майбутні, зі своєю повсякчасною та всеосяжною інформатизацією, постійною появою нових та вдосконаленням вже існуючих телекомунікаційних технологій, встановлює нові умови для функціонування політичного режиму.

Узагальнюючи існуючі погляди на концепцію тоталітарної демократії, можливо запропонувати її наступне визначення: тоталітарна демократія (імітаційна демократія, керована демократія, англ. *guided democracy*, маніпульована демократія, декоративна демократія, квазідемократія, псевдодемократія) – форма політичного режиму, при якій, формально наявне демократичне законодавство та дотримання всіх виборчих правил та процедур, в той час як участь громадянського суспільства в управлінні державою і вплив суспільства на владу реально відсутній або мінімальний. Тоталітарна демократія, як правило, має псевдо плюралістичну політичну систему, в якій домінуючою є правляча партія.

Виходячи з цього, потрібно погодитись з Дж. Л. Талмоном, що не доречною є антиномія «тоталітарна демократія – представницька

демократія» [4, с. 115], оскільки через призму розвитку сучасного суспільства, реальним є поєднання тоталітарної демократії з елементами представницької демократії, як, наприклад, існує поєднання представницької та делегованої демократій – процедура проведення президентських виборів у США, яка уособлює в собі поєднання обох названих форм.

При цьому характерним є те, що тоталітарно-демократичне суспільство, яке поступово замінювало собою класичні тоталітарні та ліберал-демократичні, – це суспільство, як правило, ілюзійного економічного добробуту, мультикультурного різноманіття стилів, звичаїв і традицій, суспільство з вільним доступом до отримання та розповсюдження інформації, багатьох свобод та зручностей. З огляду на це, антагоністичні настрої та протиборчі рухи всередині тоталітарно-демократичного суспільства, зусиллями його урядових інстанцій та ЗМІ (які досить часто знаходяться під прямим контролем влади або належать членам провладної партії) врівноважуються і нівелюються, а проблема радикального вибору відходить на другий план.

Завдяки здатності інтегрувати всяку опозицію і поглинати будь-які альтернативи, сучасна – тоталітарна – демократія успішно бореться з внутрішніми та зовнішніми «ворогами», попереджаючи якісні соціальні зміни, внаслідок яких могли б утвердитися істотно нові інститути і практики, нові форми людської життєдіяльності [5, с. 186].

З цього приводу влучним є вислів Д.Є. Фурмана, що проголошення демократії та можливість жити у демократії – це дві різні речі. Далі він говорить про те, що якщо людина приймає деякі норми, вважає їх нормами, але слідувати їм не може, вона імітує дотримання цих норм [2]. Так є і з тоталітарною демократією, оскільки відкритий тоталітаризм для цивілізованої світової спільноти є неприпустимим, владні кола неототалітарних держав проголошують державу демократичною, закладаючи формально усі принципи соціального, правового та демократичного суспільства, але при цьому майже ізолюючи громадянське суспільство від участі у формуванні державної влади.

Яскравим прикладом тоталітарних демократій є держави пострадянського союзу: Російська Федерація (з «адаптованою демократією» В.В. Путіна), Казахстан (з режимом Н.А. Назарбаєва), Білорусія («з вільним вибором» О.Г. Лукашенко), Грузія (за часів правління Е. Шеварднадзе). Свого часу термін «керівна демократія» вживали на початку 60-х років ХХ століття для характеристики режиму Сукарно в Індонезії, а потім до режиму його наступника, диктатора генерала

Сухарто. Потрібно констатувати, режими такого типу – це дуже поширене явище наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття: значна частина держав Азії, майже вся Африка, а в минулому і Латинська Америка, велика частина арабських режимів, крім традиціоналістських монархічних, які доживають свій вік – це тоталітарні або керовані демократії.

Типовою тоталітарною демократією серед Африканських держав, якій подібні режими в Нігерії, Пакистані, Тунісі, а також Білорусі та Казахстані є Зімбабве. За Конституцією від 18 квітня 1983 року Зімбабве є президентською республікою, президент обирається шляхом прямого загального голосування на 6 років, при цьому може бути переобраним необмежену кількість разів. Це призвело до того, що Роберт Мугабе править країною вже 23-й рік. За цей час ВВП країни впав в три з половиною рази (і це при тому що населення зросло з 7 мільйонів до 12), але в 2013 році він отримав чергову перемогу на президентських виборах, оскільки в державі відсутнє діюче громадянське суспільство та реальна альтернатива в особі опозиції.

Цей факт свідчить про те, що тоталітарна демократія не прагне до вирішення дійсних соціальних протиріч (або хоча б їх пом'якшення), вона просто їх маскує, заміщаючи хибними символами та цінностями.

Як пише І. Джохадзе, «самокритика є способом існування сучасного демократичного суспільства, його *modus operandi*. Тоталітарна демократія – сама критикована зсередини і завдяки цьому є найбільш життєздатною формою соціальної організації» [6].

З цим твердженням не можна не погодитись, оскільки «істина цього суспільства – є не чим іншим, як заперечення цього суспільства» [7, с. 106] або його самозапереченням. Система не відповідає на подразнюючу дію протидією, вона йому «піддається». І оскільки діяльність навіть найбільш радикально налаштованих і непримиренних критиків в тоталітарно-демократичному суспільстві не веде ні до яких революційних наслідків і не представляє для цього суспільства ніякої загрози (а швидше навпаки), критиків в такому суспільстві не переслідують (як це відбувається в класичних тоталітарних суспільствах), а всіляко опікають і заохочують. Влада зацікавлена в тому, щоб критика звучала якомога частіше, щоб вона з кожним разом ставала все більш тривіальною, буденною і впізнаваною, – і щоб врешті-решт люди, звикаючи до неї, переставали її помічати [6].

На жаль, прикладом такого роду є система, яку до останнього часу намагалися створити і в Україні, за президентства В.Ф. Януковича. Скасувавши конституційні зміни 2004 року та перейшовши знову

до президентсько-парламентської форми правління, майже уся повнота виконавчої влади в Україні сконцентрувалася у президента, а проведення цілої низки реформ, які, до речі, перманентно та жваво критикувалися з боку опозиційних сил, було направлено та призвело до встановлення в Україні імітаційної демократії.

З огляду на це, вбачається, що ключ до подолання тоталітарних тенденцій на рівні особистості – у доступі до всебічної та альтернативної інформації, критичний аналіз всього і вся. При всіх потенційних можливостях доступу до безмежного масиву інформації, переважна більшість людей здобуває майже всю інформацію від телебачення, що бере матеріал для новин від одних і тих самих інформагенцій (доречним в цьому сенсі є приклад Російської Федерації). У зв'язку з цим важливим є той факт, що, наприклад, праця О.Є. Солженіцина «Архіпелаг – ГУЛАГ» про репресії в СРСР у період з 1918 по 1956 роки, яка у Радянському Союзі була забороненою, на сьогоднішній день є у вільному доступі, але це нічого не змінює, оскільки більшість її і так ніколи не прочитає. Парадоксом є те, що якщо сказати з екрану телевізору або викласти в мережі Інтернет інформацію, що гени бувають тільки в генно-модифікованих продуктах, а в звичайних продуктах гени відсутні, то більшість людей в це повірить, навіть не перевіряючи цей факт, маючи при цьому безмежну довіру до свого улюбленого телеканалу або видання.

Це і створює основу для неототалітарних тенденцій у соціумі, в індивідуальній та колективній свідомості людей та сприяє встановленню псевдodemократій.

Перенасичення інформацією (найчастіше сумнівного або навіть відверто хибного характеру), соціальний інфантилізм і байдужість, правовий нігілізм та абсентеїзм – ось сукупний результат становлення та функціонування сучасних тоталітарних демократій.

З цього приводу якомога точніше висловлюється Д. Є. Фурман, характеризуючи режими імітаційних демократій в країнах пострадянського простору, він зазначає, що «вихідна точка в усіх країнах СНД, включаючи навіть Туркменію, була одна і та ж, було проголошено однакові принципи: демократії, ринку, права людини, руху вперед, до Європи, до прогресу та ін. При цьому, у всіх цих державах не було практично ніякого психологічного та культурного ґрунту для здійснення поставлених завдань» [2]. Більше того, з ним не можна не погодитись і в тому, що у держав, які входили до складу СРСР не було найменшого демократичного досвіду необхідного для існування в сучасних умовах (окрім країн Прибалтики), деякі країни не мали і досвіду самостійної держави, на них звалився ряд проблеми, а саме одночасного переходу і до нового соціального ладу і до нового

політичного устрою, створення та розбудова нової, першої в історії своєї національної держави [2].

Це все призвело до того, що велика кількість новоутворених держав, разом із пострадянським соціумом, виявились на усіх рівнях не готовими до реальних демократичних перетворень. До влади в цих країнах почали приходити особи, які вже були знані суспільству ще за часів Радянського Союзу (наприклад, Б. Єльцин в РФ, Л. Кравчук в Україні, І.Каримов в Узбекистані та ін.) і вони, як правило, не ставили собі на меті побудову демократичної держави та громадянського суспільства, а намагалися, задекларувавши на папері демократичні принципи, отримати більше влади та впливу, про встановлення реального демократичного політичного режиму в цих випадках не йшлося.

Отже, тоталітарна демократія, яка була запропонована, як альтернатива між тоталітаризмом та ліберальною демократією, Дж. Л. Талмоном ще в 1952 році, знайшла своє найширше використання в ХХІ столітті. При цьому вона може використовуватися як в позитивному сенсі – перехід від відверто тоталітарного чи авторитарно-диктаторського режиму до ліберально-демократичного і містити у собі характерні риси прямої представницької демократії, так і в негативному – зумовлюється переходом від ліберальної демократії до імітаційної, чи посиленні керованості у вже і так існуючій псевдodemократії.

Підсумовуючи викладене, хотілось звернути увагу на те, що існування псевдodemократичних політичних режимів нашого сьогодення можна описати строками з книги древнє китайського філософа Чжуан-цзи (IV ст. до н.е.), який пише «коли придумали гуманність і справедливість для виправлення моралі, то стали красти виправлені звичаї разом з гуманністю та справедливістю. Того, хто вкрав пряжку страять, а ті, хто вкрали царство стають правителями» [8].

В свою чергу, Т. Адорно наводить висловлювання Х. Лонга: «Якщо коли-небудь в Америці з'явиться фашизм, то він буде називатись анти фашизмом» [9, С. 346]. Дана фраза добре відображає специфіку розвитку та функціонування неототалітарних тенденцій. Відтак, реалією нашої дійсності є те, що форми тоталітаризму адаптуються до умов сучасності, набувають нових вдосконалених та видозмінених ознак; сьогодні важливим є розпізнавання різних аспектів будь-яких нових форм тоталітаризму, в тому числі і встановлення в державі режиму імітаційної демократії, а не ілюзорне запевнювання в тому, що тоталітарний режим подолано назавжди.

Бібліографічний список

1. Гадяцький В. І. Подолання тоталітаризму [Електронний ресурс] / В. І. Гадяцький. – Режим доступу : http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_67/Hadiackyj.pdf

2. Фурман Д. Е. Проблема 2008: общее и особенное в процессах перехода постсоветских государств : Полная стенограмма лекции от 27 сентября 2007 г. [Электронный ресурс] / Д. Е. Фурман. – Режим доступа: [http://www .polit.ru/article/2007/10/19/furman/](http://www.polit.ru/article/2007/10/19/furman/)
3. Прибыловский В. Что такое «управляемая демократия»: концепция, история, российский опыт [Электронный ресурс] / В. Прибыловский. – Режим доступа: [http://www .sova-center.ru/democracy/publications/2005/03/d3986/](http://www.sova-center.ru/democracy/publications/2005/03/d3986/)
4. Талмон Дж. Л. Истоки тоталитарной демократии / Дж. Л. Талмон // Тоталитаризм: что это такое (исследования зарубежных политологов) : сб. ст., обзоров, рефератов, переводов. – В 2-х ч. – М., 1993. – Ч. 1.
5. Михайленко В. И. Современные исследования тоталитаризма / В. И. Михайленко // Известия Уральского государственного университета. Сер. 1, Проблемы образования, науки и культуры. – 2011. – № 1 (86). – С. 181-192.
6. Джохадзэ И. Массовое общество и демократический тоталитаризм: свобода без выбора [Электронный ресурс] / И. Джохадзэ. – Режим доступа : [http://www .ruthenia.ru/logos/number/2001_5_6/04.htm](http://www.ruthenia.ru/logos/number/2001_5_6/04.htm)
7. Дебор Г. Общество спектакля/ Ги Дебор. – М. : Логос, 2000. – 184 с.
8. Чжуан-цзы Истинные классические трактаты из Южного Китая [Электронный ресурс] / Чжуан-цзы. – Режим доступа : [http://www .lib.ru/POECHIN/ch_tzh.txt](http://www.lib.ru/POECHIN/ch_tzh.txt)
9. Адорно Т. Исследование авторитарной личности/ Теодор Адорно. – М. : Серебрянные нити, 2001. – 416 с.

В данной статье освещается концепция тоталитарной демократии выдвинутая Дж. Талмоном в 1952 году, дается определение понятию тоталитарная (имитационная, управляемая) демократия. Через призму перехода от классического тоталитаризма к тоталитарной демократии анализируются причины и последствия установления политического режима такого типа в государстве.

In this article considered the concept of totalitarian democracy proposed by J. Talmon, in 1952, provided a definition of totalitarian (simulation, guided) democracy. Through the prism of the transition from classical totalitarianism to totalitarian democracy analyzes the causes and consequences of the establishment of this type of political regime in the state.

Стаття надійшла до редколегії 10.04.2014